

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SO‘Z BIRIKMASI USTIDA ISHLASH

Po‘latova Maftuna Rustam qizi

Farg‘ona viloyati Beshariq tumani

I7-maktabning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada so‘z birikmasi va uni o‘qitish metodikasi haqida misollar yordamida amaliy tushunchalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *sintaksis, so‘z birikmasi, tobe va hokim so‘z, leksik ma‘nosi.*

Boshlang‘ich sinflarda sintaksis yuzasidan beriladigan bilimlar:1) amaliy o‘rganiladigan; 2) nazariy o‘rganiladigan turlarga bo‘linadi. Sintaksis bilimlarni amaliy o‘rganish savod o‘rgatish davridayoq boshlanadi va to‘rtinchi sinfda ham davom ettiriladi. Boshlang‘ich sinfda “Bog‘lovsiz”, “Gap”, “Darak gap”, o‘quvchilarda “His-hayajon gap”, “Sodda gap”, “Qo‘shma gap”, “Gap bo‘laklari”, “Gapning uyushiq bo‘laklari”, “Undalma” mavzulari nazariy o‘rganiladi. Bu mavzular yuzasidan turli mashqlar o‘rgatiladi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarining muhim vazifalaridan biri fikrni ifodalashda gapdan ongli foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish hisoblanadi.

Morfologiya va leksika, fonetika va orfografiya sintaksis asosida o‘zlashtirilgani uchun tilni o‘rganishda gap ustida ishlash markaziy o‘rin egallaydi. Gap nutqning asosiy birligi bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son, olmosh, fe‘l, ularning muhim kategoriyalarning tilimizdagi rolini gap asosida bilib oladilar. O‘quvchilar ona tili leksikasi ham gap negizida egallaydilar. So‘zning leksik ma‘nosi va uning qo‘llanish xususiyatlari so‘z birikmasi yoki gapda ma‘lum bo‘ladi. So‘z gapda bir ma‘noli bo‘ladi (gapdan tashqari bir necha ma‘no ifodalash mumkin). Boshlang‘ich sinflarda gap ustida ishlashni shartli ravishda besh yo‘nalishga bo‘ladi:

1.Gap haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish (til birligi bo‘lgan gapning muhim belgilarini o‘rgatish).

2.Gap strukturasi o‘rgatish (so‘z birikmasida so‘zlarning bog‘lanishi ustida ishlash, gapning grammatik asosini, bosh va ikkinchi darajali bo‘laklarining xususiyatlari, yopiq va yig‘iq gaplar ustida ishlash).

3.O‘quvchilarning nutqida gapning maqsadga va ohangga ko‘ra turlaridan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish.

4.Gapda so‘zlarni aniq qo‘llash ko‘nikmasini o‘stirish.

5.Yozma nutqda gapni to‘g‘ri tuzib yozish, (uni bosh harf bilan boshlash, tinish belgilarini qo‘yish) ko‘nikmasini shakllantirish.

Ishning bu besh yo‘nalishi bir-biriga o‘zaro ta‘sir etadi va gapning ayrim tomonlarini o‘rganish maqsadidagina ularning har biri mustaqil muhokama qilinadi. Gapni o‘rganish va nutqda undan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish o‘quvchilarning aniq bilimlarini doimiy kengaytirib, boyitib borishga asoslanadi. O‘quvchi qanday yangilikni bilsa, unda bu yangilik haqida xabar berish ehtiyoji tug‘iladi. U o‘z fikrini ifodalash uchun qulayroq shakl qidiradi. Demak, aloqa qilish talabidan gapni mukammalroq egallash zaruriyati kelib chiqadi. “Gap“ mavzusi barcha sinflarda o‘rganiladi. Gapning belgilari haqidagi bilimlar chuqurlashtirib boriladi. O‘quvchilar fikr ifodalovchi nutq birligi-gap

xaqidagi elementar tasavvurdan gapning bosh va ikkinchi darajali bo‘laklari, gapda so‘zlarning bog‘lanishi, gapning uyushiq bo‘laklarini o‘rganishga o‘tadilar.

Gap ustida ishlashning boshlang‘ich bosqichi savod o‘rgatish davriga to‘g‘ri keladi. Bu davrda o‘quvchilar gapning muhim xususiyatlari (fikr ifodalashi, tugallangan ohang bilan aytilishi) bilan tanishadilar. Gapning bu xususiyatlarini bilmasdan turib, so‘zlardan gap tuzib bo‘lmaydi. Agar o‘quvchilar gapning bosh bo‘laklarini ajrata olmasalar, gap nutqning yaxlit birligi ekanini bilmaydilar. Ega va kesim gapning qurilishi va mazmuning asosini tashkil etadi. Shuning uchun ham savod o‘rgatish davrida gapning bosh bo‘laklari ustida kuzatish o‘tkazish ma‘qul. Gapning bosh bo‘laklarini kuzatish bilan o‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq ifodalashga o‘rganadilar, ularda nutqdan gapni ajratish ko‘nikmasi shakllanadi. Gapni o‘rganish me‘yoriga qarab uning tarkibiy qismlari, xususan so‘z birikmasi haqidagi tasavvur aniqlanadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘rganiladigan sintaktik material kam bo‘lsa ham, butun o‘quv yili davomida, boshqa mavzularga singdirilgan holda, gap ustida ishlab boriladi. Dasturga ko‘ra I-sinfda o‘quvchilarga gap haqida elementar tushunchalar beriladi. Gap tugallangan fikr bildirishi, gap so‘zlardan tashkil topishi, uning oxiriga ma‘lum tinish belgilari qo‘yilishi haqida amaliy ma‘lumotlar beriladi.

2-sinfda esa o‘quvchilar gap haqida nazariy tushunchalar oladilar. Ular gapdan kim yoki nima haqida aytilganini va u hakda nima deyilganini bildirgan so‘zni ajratishga o‘rganadilar. Aslida gapning grammatik asosi ustida ishlash mana shundan boshlanadi va bu bosh bo‘laklarni o‘rganishga muqaddima bo‘ladi.

3-sinfda gap ustida ishlash yangi bosqichdir. O‘quvchilar gapni amaliy o‘rganishdan tushuncha sifatida o‘rganishga o‘tadi. Ular gapning muhim belgilarini bilib oladilar. Bosh va ikkinchi darajali bo‘laklarning ta‘rifi, ega va kesim terminlari kiritiladi.

Bu sinfda gapda so‘zlarning bog‘lanishiga katta e‘tibor beriladi. O‘quvchilar gapning asosi (ega va kesim) ni ajratadilar, ikkinchi darajali bo‘laklarni farqlaydilar va gapdagi ikki so‘z (hokim va tobe so‘zni)ni, so‘zlarning grammatik jihatdan, ya‘ni qo‘shimchalar orqali bog‘lanishini bilib oladilar.

4-sinfda uyushiq bo‘laklarini o‘rganish bilan gap bo‘laklari haqidagi bilimlar kengaytiriladi.

So‘z birikmasi gap qismi sifatida ajratiladi va boshlang‘ich sinflarni uning muhim belgilari idrok qilinadi. “So‘z birikmasi” atamasi darsliklarga kiritilmagan, ta‘rifi berilmaydi. Gap tarkibida so‘z birikmalarni ajratish ko‘nikmasi uzoq mashq davomida shakllantirib boriladi. Buning uchun o‘quvchilarning so‘z birikmasidan bir so‘zning boshqa so‘zga tobeligini tushunishga qaratilgan mashqlar tizimidan foydalaniladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Xodjiyeva F.O. Toshkent. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti 2008, I3-I6-betlardan.
2. Abdullayeva Q. va boshq. 2-sinfda o‘qish darslari. –T.: O‘qituvchi, 2009. -266 b.
3. Fuzailov S., Xudoyberganova M. Ona tili (3-sinf uchun darslik).-T.: 2013-I43 b.